

En el marc de les visites guiades que ha anat organitzant “Lligams” per conèixer el patrimoni local, el castell d’Hostoles ha constituït la cloenda a aquesta iniciativa -amb vocació de continuïtat-. Tanmateix, més que oferir unes breus línies sobre la història -mal coneguda- d’aquesta construcció medieval¹, hom ha optat per comentar un document del s. XI (una *convenientia*) i així il·lustrar la riquesa d’una època de canvis fonamentals a l’Occident medieval.

Aquesta *convenientia*² mostra la contractació pel comte Ramon Berenguer I de Barcelona (1035-1076) i la seva esposa, la comtessa Almodis, d’un cavaller a sou anomenat Berenguer Riculf per la suma anual de vint unces d’or. No presenta cap datació, però se la pot situar entre el 1052 i el 1071, és a dir, des del casament del comte amb Almodis de la Marca (el 1052, després d’haver repudiat Blanca) fins a la mort violenta d’aquesta tercera esposa (el 1071).

Abans d’entrar en l’anàlisi d’aquest document seria interessant caracteritzar, almenys breument, les *convenientiae*. Aquest tipus d’acord escrit, com destaca Adam J. Kosto, *has attracted increasing interest as a characteristic institution of Mediterranean Europe in the eleventh and twelfth centuries*¹, amb estudis clàssics com els de Paul Ourliac (1959) o de Pierre Bonnassie (1968)² -per no citar altres aproximacions anteriors-.

Les *convenientiae*, segons la coneguda definició de Bonnassie, són “acords negociats lliurement i sense intervenció de cap jurisdicció pública o privada, pels quals les parts contractants s’imposen obligacions mútues, de les quals garanteixen l’execució per mitjà d’un compromís solemne”³. Els recents estudis de Kosto mostren la *convenientia* com un instrument molt

flexible, que a Catalunya fou emprat als cercles del poder comtal (sobretot a partir de Ramon Berenguer I) i tot seguit entre l’aristocràcia (per efecte mimètic), però que progressivament descendí a graons més baixos de l’escala social (arribant a implicar cavallers, monjos o camperols benestants)⁴. En altres termes, la *convenientia* va servir

per a organitzar una àmplia gamma de relacions polítiques, socials i econòmiques. La primera convinença coneguda data dels volts del 1021 (un tractat llarg i complex entre els joves comtes de Barcelona i d’Urgell, hereu d’una tradició anterior)⁵ i el seu nombre proliferà a partir del c.1050. Els rics arxius catalans i els cartularis del Midi en conserven un nombre molt elevat, si bé l’extensió geogràfica de les *convenientiae* va ser més àmplia del que inicialment s’havia pensat (Llenguadoc, Catalunya, Provença, Llombardia, part d’Aragó, el

país del Loira, però també altres zones com Picardia)⁶. Els temes que tracten són molt heterogenis: acords sobre disputes aristocràtiques, gestió de castells, arrendaments de rendes, contractes agraris, promeses de matrimoni, etc. Segons Bonnassie, aquests contractes no tenien precedents ni en el dret romà ni en el bàrbar⁷, però Kosto, en un estudi sobre fonts de l’alta edat mitjana (jurídiques, literàries, etc.)⁸, n’ha assenyalat diversos antecedents; Bonnassie acceptà aquest minuciós treball, però va posar èmfasi en un element clau: les convinences més importants del s. XI eren feudovassallàtiques⁹. Ara bé, Kosto n’ofereix una visió rica, vinculant-les amb transformacions de les relacions socials i les estructures de poder, però considerant que es combinaren crisis i desenvolupaments graduals en un mateix procés.

Ramon Berenguer I i Almodis adquireixen Carcassona de Guillem Ramon de Cerdanya i la seva esposa Adelaida (1067). (Miniatura del *Liber Feudorum Maior*, Arxiu de la Corona d’Aragó). Imatge procedent de www.veguerries.com

En suma, *The convenientia played a central role in the organization of Catalan society from the beginning of the eleventh century to the end of the twelfth*¹⁰.

El document en qüestió és un magnífic exemple de conveni feudal (concretament, del tipus “feu-renda”), és a dir, un pacte bipartit entre el senyor (en aquest cas en plural, el comte i la comtessa) i el vassall (un simple cavaller). S’inicia amb una fórmula estàndard (*Haec est convenientia*) i mostra com Berenguer Riculf “convé” (*convenit*) d’esdevenir home sòlid -o soliu- (*solidus*) de Ramon Berenguer I i Almodis (el poder comtal era compartit, com suggereix Michel Zimmermann)¹¹. El concepte de *solidantia* implicava que l’homenatge sòlid prevaluia per sobre de tots els altres. El *solidus* ja no podia contreure nous compromisos amb altres senyors sense el permís del seu *melior senior* i, fins i tot, havia de trencar els compromisos anteriors si així li era ordenat (*si predicti comes et comitissa velint*)¹². La *solidantia* catalana, doncs, difereix de la *ligesse* normanda o del Loira en el fet que l’home sòlid podia arribar a desvincular-se completament dels antics senyors (*solidantia* i *ligesse*, malgrat diverses similituds, no són del tot intercanviables -a pesar de les visions historiogràfiques tradicionals, com la de François Louis Ganshof-)¹³.

El cavaller Berenguer Riculf, doncs, va haver d’assumir una sèrie d’obligacions vassallàtiques d’acord amb el lligam sòlid contret, el feu-renda rebut i el seu -baix- rang dins la jerarquia: serveis militars i serveis de cort i de plet. Els serveis militars d’aquest *cabaler* consistien en l’estada prop dels seus senyors, així com els serveis d’host (o sigui de guerra, sense limitació temporal i contra tots els enemics) i de cavalcada (el control freqüent de les terres del senyor i la intimidació dels camperols, junt amb breus expedicions). Quant als serveis de cort (*curtes*), aquest document (com molts d’altres semblants) no és gaire aclaridor (probablement consistirien en la participació a les recepcions senyoriales i a acompanyar el comte i la comtessa a la cort d’altres magnats), encara que s’hi pot vincular el

seguimentum (“seguici”, versemblantment, serveis d’escorta de tipus no militar -l’exhibició comtal davant d’un seguici format per un nombre elevat de fidels-); per contra, “els *pleds* [*placitos*] tenen una funció més precisa”: el deure d’ajudar el senyor a fer justícia (encara que no era freqüent entre els cavallers, segons Bonnassie)¹⁴. A aquest cavaller, amb tot, li delegaren el destret *-directum-* (terme complex que es relacionava amb el dret d’obligar o imposar)¹⁵ i la justícia. Per contra, les obligacions dels propis senyors eren molt més laxes (l’única contrapartida evident era la quantitat monetària i altres hipotètics beneficis a canvi dels bons serveis; per exemple, com podria ser part del botí obtingut en alguna expedició militar).

Finalment, Berenguer Riculf, fill d’Adelaida¹⁶, gràcies a aquestes *supradictas convenientias*, va obtenir una suma anual de 20 unces d’or (quantitat que se solia pagar per Pasqua o sant Miquel) del comte i la comtessa de Barcelona (com va indicar Santiago Sobrequés, Ramon Berenguer I “el Vell” va ser un dels magnats més rics de la seva època)¹⁷. La quantitat establerta en dit salari anual (l’unça era una unitat de pes i de valor, i la moneda emprada foren mancuses d’encuny barceloní) era la més habitual per aquest tipus de vassalls del comte de la casa de Barcelona (com es comprova tant en la magna obra de Bonnassie com en els pergamins de l’Arxiu Comtal de Barcelona)¹⁸. Aquesta circulació aurífera es relaciona amb el desenvolupament de l’economia monetària i l’or d’al-Andalus (inicialment amb les expedicions militars i, després, amb el cobrament de pàries), que beneficià sobretot el comtat de Barcelona¹⁹ (no obstant, també s’hi ha de vincular el creixement econòmic de mitjan s. XI -auge agrícola, intercanvis comercials, etc.-). En paraules de Josep M. Salrach, qui subratlla el paper de la moneda dins la dinàmica social, *El flux de dinars a Barcelona i l’encunyació de mancuses pels comtes barcelonins serviren al cap i a la fi per a aprofundir el procés de feudalització* (la potència comtal sota Ramon Berenguer I, però també la dels magnats)²⁰.

La duració d'aquesta convinença era temporal, a causa de l'enorme distància social entre la parella comtal i aquest senzill cavaller; així, "el contracte es troba *ipso facto* denunciat d'ençà que aquesta [la renda] deixa d'ésser pagada."²¹.

L'extensió de les *convenientiae*, a més de les rellevants informacions polítiques i socioeconòmiques que aporten (camps difícilment separables entre sí), també evidencia una societat "maniàtica del dret escrit" (per a emprar l'expressió de Zimmermann)²², la dialèctica entre el llatí i el català, així com entre allò escrit, oral i simbòlic (p. ex. la repetició de fórmules estereotipades -com *sine enganpodria* remetre a possibles pràctiques orals)²³.

En definitiva, aquesta *convenientia* palesa com una de les vies de l'enfortiment comtal fou la creació d'exèrcits privats a sou²⁴ (l'or com a vehicle fonamental per a comprar voluntats), així com la complexitat dels pactes feudovassallàtics. De totes maneres, les *convenientiae* també serveixen per a il·luminar molts d'altres aspectes del llunyà entramat de la societat del s. XI.

¹ Tots els interessats/des per conèixer la història del castell d'Hostoles poden recórrer a la bibliografia següent: Joana CAMPISTOL et alii. *Les Planes d'Hostoles* (Quaderns de la Revista de Girona, núm. 18, 1988); Ricard EXPÓSITO. *Llegendes del terme municipal de les Planes d'Hostoles: l'ànima d'un poble* (treball de Batxillerat, 2000-2001); Josep M. MARQUÈS. *Apunts històrics sobre la parròquia de Sant Cristòfol de les Planes* (Girona, 1986); Francesc MONTSALVATJE. *Colección Dilpomática del Condado de Besalú* (Olot, 1910 i ss.); Jordi E. RUBIÓ. *La patrimonialització del castell d'Hostoles* (treball presentat a la UdG, 2006); Jordi VIGUÉ (dir.). *Catalunya romànica: vol. IV, La Garrotxa* (Barcelona, 1990). Quant als aspectes arquitectònics, es poden recordar les diferents col·leccions sobre els castells catalans (la bibliografia dels quals és relativament extensa).

² Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, perg. Ramon Berenguer I, carp. 19, núm. 14 s. d. Document editat a: Pierre BONNASSIE. "Los convenios feudales en la Cataluña del siglo XI". Dins id., *Del esclavismo al feudalismo en Europa occidental*. Barcelona: Crítica, 1992. Pp. 244-245; i Gaspar FELIU i J. M. SALRACH (dirs.). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. (3 vols.). Barcelona-Lleida: Pagès Editors, 1999. Pp. 1327-1328.

¹ (Kosto 1998: 1).

² Kosto considera aquestes obres com a forjadores d'una "ortodòxia" (Kosto 2001: 23), la qual va ser difosa per altres textos de caràcter més general (p. ex. Boutruche 1979: 246 - nota 1-).

³ (Bonnassie 1981: 33).

⁴ (Kosto 2001: 78).

⁵ (Kosto 2001: 26-32).

⁶ (Kosto 2001: 22-23). Aquest autor puntualitza que "The *convenientia* (...) as a term and as an idea, covers wide semantic and geographical ranges" (d'aquí l'interès en el futur estudi comparatiu de les *convenientiae* a Catalunya sota Ramon Berenguer I i les *conventiones* sorgides durant «l'anarquia» del regne d'Esteve d'Anglaterra -1135-1153-).

⁷ (Bonnassie 1992: 221).

⁸ (Kosto 1998: 3 *et passim*).

⁹ (Bonnassie 2000: 606 -nota 97-).

¹⁰ (Kosto 2001: 268).

¹¹ "Le pouvoir comtal est effectivement partagé entre le comte et la comtesse, exercé par les deux conjointement. Tous deux sont seigneurs (...)" (Zimmermann 1985-1986: 133).

¹² Ultra això, el vassall sòlid havia de contreure nous compromisos si aquest era l'interès del seu *melior senior*.

¹³ (Ganshof 1985: 158) -la primera versió de la influent obra d'aquest historiador belga, *Qu'est-ce que la féodalité?*, data de 1944 (si bé seguiren successives revisions i ampliacions)-. El mateix Bonnassie reconegué que també ell havia assimilat *solidantia* i *ligesse* (Bonnassie 2000: 593).

¹⁴ (Bonnassie 1981: 213).

¹⁵ En la senyoria jurisdiccional se solia relacionar amb el dret de jutjar i de castigar (exercici de força sobre els homes, les implicacions dels monopolis -molins, fargues, etc.-).

¹⁶ Les problemàtiques a l'entorn de la menció de la filiació materna (tan utilitzada en els juraments de fidelitat) és detallada en el comentari sobre els juraments de fidelitat al comte Bernat II de Besalú.

¹⁷ "La fortuna monetària del comte Ramon ajuda a explicar els seus èxits polítics i militars, i a la vegada, és clar, també n'és una conseqüència. Puix que, aquesta riquesa aurífera, la proporcionaven essencialment les pàries d'Hispania." (Sobrequés 1970: 82).

¹⁸ (Bonnassie 1981: 202 -quadre sobre els feus-rendes catalans abans del 1075-); (Feliu i Salrach 1999: 237).

¹⁹ Ara bé, "Passar d'aquesta puixança barcelonina a l'absorció dels altres comtats i a la vertebració d'una Catalunya que s'anirà articulant amb el nucli inicial Barcelona-Vic-Girona, serà només una qüestió de temps." (Crusafont 1996: 63-64).

²⁰ (Salrach 2004: 274).

²¹ (Bonnassie 1981: 186).

²² (Zimmermann 1989: 96). Aquest historiador emet dita observació en l'anàlisi de les implicacions jurídiques i, més endavant, "historiogràfiques" de la reinterpretació de la ràtzia d'al-Manşūr del 985 sobre Barcelona.

²³ "The presence of vernacular terms in *convenientiae* (...) raises the possibility that they (...) were read aloud and understood - either by translation from the written Latin into a spoken Catalan, or - and I believe this to be more likely - in Latin intelligible to the parties." (Kosto 2001: 155).

²⁴ (Feliu i Salrach 1999: 234).

Ricard Expósito Amagat
Llicenciat en Història